Μαρξιστική θεωρία του κράτους: δύο-τρία πράγματα που γνωρίζω γι’ αυτήν (Ηλεκτρονικό Άρθρο)

Ιστορικό Σημείωμα

Αυτό το ηλεκτρονικό άρθρο δημοσιεύτηκε στην ιστοσελίδα της ομάδας 1917 στις 23/09/22.

Περιεχόμενο

Μαρξιστική θεωρία του κράτους: δύο-τρία πράγματα που γνωρίζω γι’ αυτήν

Η πρόσφατη έκδοση του βιβλίου του Κώστα Δεσποινιάδη «Προμηθέας εναντίον Λεβιάθαν»[1] αποτελεί πρόσφορη αφορμή για να αναδειχθούν μερικές παρανοήσεις σε σχέση με τη μαρξιστική θεώρηση του κράτους. Ο Δεσποινιάδης σημειώνει πολύ σωστά πως «παρότι τα σημερινά κράτη αποτελούν τον κυρίαρχο τρόπο κοινωνικής και πολιτικής οργάνωσης […] αυτά δεν υπήρχαν από πάντα. […] Η ανθρωπότητα έχει ζήσει τον συντριπτικά μεγαλύτερο χρόνο της ύπαρξής της δίχως κράτη, συνεπώς τίποτα δεν καθιστά χιμαιρικό τον στοχασμό υπέρβασής τους».[2] Η σκέψη αυτή είναι σωστή, χωρίς να ξεχνάμε βέβαια ότι η καθολική και ενσυνείδητη ελευθερία που οραματίστηκαν τα σοσιαλιστικά κινήματα των δύο τελευταίων αιώνων δεν έχει προηγούμενο στην ανθρώπινη ιστορία. Ο σοβαρός αναστοχασμός των διαφόρων θεωριών για το κράτος είναι πολύ χρήσιμος ως προς αυτή την προσπάθεια σχετικοποίησής του. Στο άρθρο αυτό προσπαθούμε να αναδείξουμε βαθύτερες πτυχές του μαρξιστικού στοχασμού για το κράτος, ελπίζοντας αυτό να φανεί εξίσου χρήσιμο, τόσο σ’ αυτούς που θέλουν να συνεχίσουν, όσο και σ’ αυτούς που θέλουν να ξεπεράσουν τη μαρξιστική αντίληψη για το κράτος.

Μια πρώτη παρανόηση συνοψίζεται στο σύνηθες στερεότυπο που παρουσιάζει τον μαρξισμό ως μια θεωρία σύμφωνα με την οποία ο υπάρχων κρατικός μηχανισμός μπορεί να χρησιμοποιηθεί για την επίτευξη σοσιαλιστικών ιδανικών. Το στερεότυπο αυτό είναι τόσο ισχυρό ώστε ακόμα και ένας τόσο αξιόλογος ερευνητής όπως ο Γιώργος Σαγκριώτης, σ’ έναν συλλογικό τόμο με κείμενα αφιερωμένα στον Μαρκούζε, παρουσιάζει το μαρξιστικό δημοκρατικό ιδεώδες για το κράτος στον Λένιν ως εξής: «ο μηχανισμός “είναι εκεί” και περιμένει τα άτομα να τον καταλάβουν».[3] Για να τεκμηριώσει τον ισχυρισμό αυτό ο Σαγκριώτης παραπέμπει στο βιβλίο του Λένιν «Κράτος και επανάσταση» –τα σχετικά χωρία όμως αποδεικνύουν το αντίθετο απ’ αυτό που ήθελε να αποδείξει ο συγγραφέας! Ο Λένιν εκεί παραθέτει εγκωμιαστικά τους Μαρξ και Ένγκελς να σημειώνουν πως η εμπειρία της Κομμούνας του Παρισιού απέδειξε ότι «η εργατική τάξη δεν μπορεί απλώς να πάρει στα χέρια της την έτοιμη κρατική μηχανή και να τη βάλει σε κίνηση για τους δικούς της σκοπούς».[4] Και επιπλέον, συμφωνώντας και επαυξάνοντας, παραθέτει τον Μαρξ να γράφει: «η επόμενη προσπάθεια της γαλλικής επανάστασης δεν πρέπει, όπως γινόταν ως τώρα, να περάσει τη γραφειοκρατική–στρατιωτική μηχανή από το ένα χέρι στο άλλο, αλλά να την τσακίσει, και αυτός είναι ο προκαταρκτικός όρος κάθε πραγματικής λαϊκής επανάστασης στην ήπειρο».[5]

Σε ποια περίπτωση το κράτος θα μπορούσε να αποτελεί «έτοιμη μηχανή»; Μονάχα αν θεωρούνταν κάτι σαν εργαλείο. Το τσεκούρι, για παράδειγμα, μπορεί εξίσου να χρησιμοποιηθεί τόσο από έναν

δολοφόνο, όσο και από έναν υλοτόμο για την ικανοποίηση των προθέσεών τους.

Η παρατήρηση αυτή μας οδηγεί στη δεύτερη παρανόηση, χαρακτηριστικό παράδειγμα της οποίας μας δίνει το βιβλίο του Δεσποινιάδη που προαναφέραμε. Εκεί πληροφορούμαστε ότι «για τον Μαρξ, το κράτος είναι ένα εργαλείο της εκάστοτε άρχουσας τάξης»,[6] κι ως τεκμήριο παρουσιάζεται ένα παράθεμα των Μαρξ και Ένγκελς από σημαντικό νεανικό, αδημοσίευτο από τους ίδιους, έργο τους, σύμφωνα με το οποίο το κράτος «δεν είναι τίποτα περισσότερο από τη μορφή οργάνωσης που υιοθετεί αναγκαστικά η αστική τάξη τόσο για τους εσωτερικούς όσο και για εξωτερικούς σκοπούς, για την αμοιβαία εξασφάλιση της ιδιοκτησίας και των συμφερόντων της». Σύμφωνα με τον Δεσποινιάδη, η μαρξική αντίληψη για το κράτος είναι εργαλειακή.[7]

Θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν κι άλλα αποσπάσματα, όπως για παράδειγμα το εξής διάσημο από το Κομμουνιστικό Μανιφέστο: «Η σύγχρονη κρατική εξουσία είναι μονάχα μια επιτροπή που διαχειρίζεται τις κοινές υποθέσεις της αστικής τάξης στο σύνολο της».[8] Και επίσης: «Η πολιτική εξουσία στην ουσία της είναι η οργανωμένη βία μιας τάξης για την καταπίεση μιας άλλης».[9]

Όμως οι ίδιοι οι Μαρξ και Ένγκελς δεν έληξαν το θέμα μ' αυτές τις διατυπώσεις, και σε καμία περίπτωση δεν μπορεί να μείνει σ' αυτές μια επίδοξη παρουσίαση των σχετικών τους απόψεων. Σε μεταγενέστερο πρόλογο για το ίδιο το Μανιφέστο, δεν παρέλειψαν να αναφερθούν στην «πρακτική πείρα, πρώτα της επανάστασης του Φλεβάρη, και πολύ περισσότερο ακόμα της Κομμούνας του Παρισιού» που τους υποδείκνυε πως «μερικά σημεία θα μπορούσαν εδώ κι εκεί να διορθωθούν».[10]

Και πράγματι, «διόρθωσαν» τη θεωρία, εμπλουτίζοντάς την υπό το φως της ιστορικής πείρας. Η μαρξιστική θεώρηση για το κράτος, θα εξαντλούνταν στον ορισμό του εργαλείου, μονάχα αν επιλέγαμε να αγνοήσουμε όλα τα πολιτικά έργα των Μαρξ και Ένγκελς που ακολούθησαν το Μανιφέστο. Σ' αυτά τα πολιτικά έργα, το κράτος εξετάζεται υπό το πρίσμα του φαινομένου του βοναπαρτισμού,[11] ο οποίος ορίζεται ως «η μόνη δυνατή μορφή διακυβέρνησης σε μια εποχή που η αστική τάξη είχε χάσει πια την ικανότητά της να κυβερνά το έθνος και η εργατική τάξη δεν είχε ακόμα αποκτήσει αυτή την ικανότητα».[12] Πως γίνεται το κράτος να θεωρείται εργαλείο της άρχουσας τάξης, αν η τάξη αυτή έχει χάσει την ικανότητα να άρχει; Κι αν το κράτος είναι εργαλείο μιας τάξης, πώς γίνεται να ισχυρίζεται ο Μαρξ πως η τότε πολιτική αντιπαράθεση μεταξύ των τάξεων «τακτοποιήθηκε με το να γονατίσουν, μπροστά στον υποκόπανο, όλες οι τάξεις, το ίδιο ανίσχυρες και βουβές»;[13]

Ο Ένγκελς είχε αναφερθεί σε εξαιρετικές ιστορικές περιόδους «όπου οι αντίπαλες τάξεις κρατούν τόσο πολύ την ισορροπία μεταξύ τους, που η κρατική εξουσία, σαν φαινομενικός μεσάζοντας, αποχτάει για μια στιγμή κάποια αυτοτέλεια απέναντι και στις δυο τάξεις»,[14] δίνοντας ως παραδείγματα την απόλυτη μοναρχία του 17ου και 18ου αιώνα, τον βοναπαρτισμό όχι μόνο της δεύτερης, αλλά και της πρώτης αυτοκρατορίας στη Γαλλία, τη διακυβέρνηση του Μπίσμαρκ στη Γερμανία (και ο Λένιν πρόσθετε στη λίστα τη βραχύβια κυβέρνηση του Κερένσκι στη Ρωσία).[15] Ο Μαρξ αλλού περιέγραφε επίσης την κυβέρνηση του Ντισραέλι στο Ηνωμένο Βασίλειο με αυτούς τους όρους, ενώ χαρακτήριζε ως Βοναπάρτη ακόμα και τον Σιμόν Μπολιβάρ.[16] Οι εξαιρέσεις συνεπώς, όχι μόνο δεν είναι λίγες αλλά, ειδικά μετά το 1848, αρχίζουν να ανταγωνίζονται τον κανόνα ως προς τη συχνότητα, αλλά και τη διάρκειά τους.

Τι ακριβώς συνέβη μετά την επανάσταση του 1848; Ο Μαρξ είναι σαφής: φοβούμενη την ανερχόμενη εργατική τάξη, «η αστική τάξη (…) προκειμένου να διατηρήσει ανέπαφη την κοινωνική της εξουσία, πρέπει να στερηθεί της πολιτικής της εξουσίας»[17]• δέχθηκε να στερηθεί των πολιτικών της προνομίων «με αντάλλαγμα τη διατήρηση της κοινωνικο-οικονομικής της κυριαρχίας».[18] Το κράτος στις συνθήκες αυτές φαίνεται να γίνεται «ολότελα ανεξάρτητο».[19] Η αστική τάξη καλεί συνεχώς το κράτος, που θεωρεί εργαλείο της, να καταστείλει τους αντιπάλους της, αλλά ο πολιτικός τυχοδιωκτισμός της οδηγεί τελικά στη στροφή του ιδίου αυτού κράτους εναντίον της. Ο Βοναπάρτης

παρουσιάζεται εν τέλει ως ευεργέτης όλων των τάξεων μόνο που «δεν μπορεί να δώσει τίποτα στη μία χωρίς να το πάρει από την άλλη»,[20] ενώ οι «αστοί που είναι φανατισμένοι για την τάξη πυροβολούνται στα μπαλκόνια τους»[21] από τα νέα όργανα της ασφάλειας και της τάξεως που αυτοί εξέθρεψαν.

Το πεπρωμένο μάλιστα αυτό δεν αφορά μόνο τη γαλλική αστική τάξη. Γράφει ο Μαρξ: «Αν η εξέγερση του Ιούνη ανέβασε παντού σ' όλη την ηπειρωτική Ευρώπη την αυτοπεποίθηση της αστικής τάξης και την έσπρωξε σε μια ανοιχτή συμμαχία με τη φεουδαρχική βασιλεία ενάντια στον λαό, ποιο ήταν το πρώτο θύμα αυτής της συμμαχίας; Η ίδια η ηπειρωτική αστική τάξη».[22] Προσοχή: από τα προαναφερθέντα δεν πρέπει να συγκρατήσουμε τον βοναπαρτισμό μονάχα ως το φαινόμενο της πολιτικής καθυπόταξης της αστικής τάξης, αλλά και τον βοναπαρτισμό ως προϊόν της εξέγερσης της εργατικής τάξης.

Το βοναπαρτικό κράτος λοιπόν δεν είναι απλά ένα εργαλείο στα χέρια της αστικής τάξης. Εντούτοις παραμένει όργανο ταξικής κυριαρχίας, και δη της κυριαρχίας της αστικής τάξης. Εδώ είναι σα να προσκρούουμε σε ένα παράδοξο: πώς μπορεί το κράτος να παραμένει ταξικό, υπέρ της κυρίαρχης τάξης, παρότι δεν λειτουργεί ως εργαλείο της τάξης αυτής; Πώς γίνεται να τελειοποιείται ως εργαλείο ταξικής αναπαραγωγής όταν απεμπολεί ακριβώς τον ρόλο του εργαλείου στα χέρια μιας τάξης; Ο Ένγκελς έγραφε χαρακτηριστικά για τον Μπίσμαρκ ότι «πραγματοποίησε τη θέληση της αστικής τάξης ενάντια στη θέλησή της».[23]

Η δυσκολία δεν είναι ανυπέρβλητη: το κράτος δύναται να εξυπηρετεί καλύτερα την αναπαραγωγή της ταξικής κυριαρχίας όταν δεν λειτουργεί ως απλό εργαλείο για τη διασφάλιση των άμεσων οικονομικών συμφερόντων μιας τάξης, αλλά όταν εμφανίζεται να λειτουργεί ως εκπρόσωπος των οικονομικών συμφερόντων όλης της κοινωνίας, προσπαθώντας να λάβει τη συνισταμένη τους σοβαρά υπόψη. Ειδικά σε εποχές κρίσεων και μεγάλης ρευστότητας, οι οποίες τείνουν να αποκτούν ολοένα μονιμότερο χαρακτήρα, το κεφάλαιο ως κοινωνική σχέση φαίνεται να εξυπηρετείται καλύτερα από ένα κράτος που δεν στελεχώνεται από πειθήνιους εγκάθετους των καπιταλιστών. Οι καπιταλιστές εξάλλου, σύμφωνα με τον Μαρξ, δεν αποτελούν παρά τις προσωπίδες του κεφαλαίου, δεν ταυτίζονται μαζί του. Ως επιφαινόμενα και οι ίδιοι μιας κοινωνίας σε βαθιά κρίση, οι καπιταλιστές σπαράσσονται εσωτερικά από τόσο έντονους ανταγωνισμούς, ώστε η προσήλωση στο βραχυπρόθεσμο συμφέρον τους ως ζήτημα ζωής και θανάτου, τους καθιστά ανίκανους να κοιτάξουν πολιτικά πέρα από τη μύτη τους. Οπότε, ως σωτήρας της κοινωνίας τη στιγμή της κρίσης, μπορεί να ξεπροβάλλει μόνο ένα στιβαρό, αυτονομημένο από τα άμεσα συμφέροντα των καπιταλιστών, κράτος, κι όχι ένα κράτος-εργαλείο, αποτελούμενο από υποχείρια και λακέδες με προδιαμορφωμένη ατζέντα.

Αυτό το φαινομενικά αυτονομημένο κράτος πράγματι υποτάσσει στην πολιτική ισχύ του και τις ίδιες τις κυρίαρχες τάξεις, αλλά μόνο στο μέτρο που αποτελεί τη μοναδική πολιτική μορφή με την οποία μπορεί να εξασφαλιστεί η απαιτούμενη ασφάλεια και κοινωνική ειρήνη που υπόσχεται με τη σειρά της τη μακαριότητα μιας ομαλής οικονομικής ανάπτυξης. Η κυρίαρχη τάξη αντιστάθηκε, αλλά εν τέλει παραδόθηκε στο σκληρό μάθημα που της έδωσε η ιστορία: είναι προς το συμφέρον της το κράτος, όχι μόνο να μη λειτουργεί ως απλό εργαλείο της αλλά, αν το απαιτούν οι συνθήκες, να στρέφει την κατασταλτική του ισχύ εναντίον της.

Κατά συνέπεια, η μαρξική αντίληψη για το κράτος δεν μπορεί να χαρακτηριστεί εργαλειακή καθώς συνεξετάζει ακριβώς την κατάρρευση του κράτους ως απλού εργαλείου των συμφερόντων μιας τάξης –κατάρρευση που έγινε εμφανής όταν έγινε εμφανής και η χρεοκοπία του φιλελευθερισμού και της αστικής τάξης ως ηγέτιδας εκπροσώπου των συμφερόντων της κοινωνίας εν όλω. Το κράτος για τον μαρξισμό είναι ένα τερατώδες υπερανταρχικό σύμπτωμα μιας κοινωνίας της οποίας τον εκτροχιασμό δεν μπορεί να ανακόψει κανένας πηδαλιούχος: όχι πια η αστική τάξη, ούτε προς το παρόν η εργατική τάξη.[24] Το κράτος δεν ενσαρκώνει μονάχα το πρόβλημα της εκμετάλλευσης μιας

τάξης από μια άλλη, αλλά το πρόβλημα του κεφαλαίου ως κοινωνικής κυριαρχίας επί όλων των τάξεων.

Ο Μαρξ δεν δίστασε να αναγνωρίσει πως «η κατέχουσα τάξη και η τάξη του προλεταριάτου αποτελούν την ίδια ανθρώπινη αυτοαποξένωση. Αλλά η πρώτη τάξη αισθάνεται σ' αυτή την αυτοαποξένωση άνετη και επικυρωμένη, γνωρίζει την αποξένωση ως δική της δύναμη και κατέχει σ' αυτήν το επιφαινόμενο μιας ανθρώπινης ύπαρξης• η δεύτερη αισθάνεται στην αποξένωση αφανισμένη, αντικρίζει σ' αυτή την αδυναμία της και την πραγματικότητα μιας απάνθρωπης ύπαρξης».[25] Άρα η δεύτερη έχει επαρκές κίνητρο για την πολιτικοποίηση του προβλήματος του κράτους μέχρι του σημείου της πιθανής του υπέρβασης. Συνεπώς το κράτος, αφού δεν είναι απλώς εργαλείο, δεν μπορεί να θεωρηθεί ούτε έτοιμη μηχανή την οποία θα μπορούσαμε δήθεν να εκτρέψουμε από την ταξικά μεροληπτική πορεία της, μετά την επαναστατική κατάληψή του.[26]

Ας επανέλθουμε προσπαθώντας να διαφωτίσουμε ακόμα περισσότερο το παράδοξο φαινόμενο του κράτους όπως το συλλαμβάνει ο μαρξισμός. Κάποια στιγμή στην ιστορία, για λόγους που δεν μπορούμε να εξετάσουμε εδώ, τη φροντίδα περί των γενικότερων κοινωνικών υποθέσεων αναλαμβάνει το κράτος, που εμφανίζεται στο προσκήνιο ως υπηρέτης της κοινωνίας.[27] Καθώς το κράτος αποκρυσταλλώνεται ως διαχωρισμένο για να επιτελέσει έναν κοινωνικά αναγνωρισμένο και αναγκαίο ρόλο, αρχίζει σταδιακά να διαφεύγει του ελέγχου της κοινωνίας. Οι κρατικοί θεσμοί αντί να υπηρετούν την κοινωνία, αρχίζουν να κυριαρχούν πάνω της. Αλλά θέτοντας εαυτούς εκτός κοινωνικού ελέγχου, τίθενται υπό τον έλεγχο ενός μικρού μέρους της κοινωνίας, δηλαδή της κυρίαρχης τάξης. Η ανεξαρτητοποίηση του κράτους από την κοινωνία συμβάδισε ιστορικά με την εξάρτησή του από την κυρίαρχη τάξη. Ως εδώ η αμιγώς εργαλειακή θεώρηση του κράτους δεν παρουσιάζει ιδιαίτερα προβλήματα. Η θεώρηση αυτή γίνεται προβληματική καθώς ο μαρξισμός εντοπίζει στην ιστορία και ένα άλλο, εξίσου σημαντικό, φαινόμενο: την ικανότητα του κράτους να χαλαρώνει την εξάρτησή του από την οικονομικά κυρίαρχη τάξη, ακόμα και να την αποτινάσσει εντελώς. Στα πρότυπα της εγελιανής διαλεκτικής κυρίου και δούλου, ο οικονομικά κυρίαρχος από κύριος του κράτους μετατρέπεται σε υπόδουλό του.

Το κράτος συνεπώς δεν είναι, ούτε απλώς, ούτε μονάχα, εργαλείο. Δεν αποτελεί παθητικό μοχλό που χειρίζονται κατά βούληση οι ιστορικοί δρώντες. Μπορεί η εικόνα του εργαλείου να είναι μια χρήσιμη παράσταση για να αναδειχθεί ένα μέρος του προβλήματος, σε καμία περίπτωση όμως δεν μπορεί να εξαντλήσει το πρόβλημα όπως το αντιλαμβάνεται ο μαρξισμός. Η μονομέρεια της εργαλειακής σκοπιάς αναδεικνύει σωστά την ταξική δομή της κοινωνίας, η οποία αντανακλάται στην ανάγκη για κράτος. Όμως το κράτος δεν είναι συνυφασμένο μόνο με την κυριαρχία μιας τάξης, αλλά και με την πραγματική ανάγκη οργάνωσης της ταξικής κοινωνίας συνολικά. Σε ένα σημαντικό άρθρο του,[28] της νεανικής του περιόδου, που δημοσίευσε ο ίδιος ο Μαρξ, διαβάζουμε: «Από πολιτική άποψη, το κράτος και η οργάνωση της κοινωνίας δεν διαφέρουν μεταξύ τους. Το κράτος είναι η οργάνωση της κοινωνίας». Η εργαλειακή σκοπιά χάνει αυτή τη διάσταση των αναγκών σύνολης της κοινωνίας, πέρα από τις ανάγκες μέρους της κοινωνίας, και δεν μπορεί έτσι να αντιληφθεί την πραγματικότητα της σχετικής αυτονομίας του κράτους από τους καπιταλιστές (προσοχή: όχι από το κεφάλαιο –σύμφωνα με τον Μαρξ, το κράτος, όπως και το κεφάλαιο, θα παραμείνει πρόβλημα ακόμα κι αν καταργηθούν οι καπιταλιστές με διάταγμα, παρότι θα έχουν φυσικά βελτιωθεί δραματικά οι όροι πολιτικής αντιμετώπισής του). Με τη λογική αυτή, η διάσημη φράση του Μανιφέστου που παραθέσαμε παραπάνω, για να αντανακλά όλο το εύρος της σκέψης του Μαρξ, θα έπρεπε να αναδιατυπωθεί ώστε η σύγχρονη εξουσία να παρουσιαστεί σαν μια επιτροπή που διαχειρίζεται τις κοινές υποθέσεις της ταξικής κοινωνίας στο σύνολό της. Το αστικό κράτος και οι θεσμοί του αυτονομήθηκαν μεν αλλά όχι εν κενώ, τελειοποιήθηκαν όχι σε μια τυχαία στιγμή, αλλά όταν η αστική τάξη έπρεπε να σωθεί αφενός από την ανικανότητά της, και αφετέρου από την εργατική τάξη και τον αγώνα της για κοινωνική δημοκρατία, μπροστά στον οποίο η αστική τάξη βρέθηκε να συμμαχεί με τα πλέον αντιδραστικά και αντιφιλελεύθερα στοιχεία. Το σύγχρονο αυταρχικό κράτος διατηρεί μάλιστα αυτόν

τον χαρακτήρα του σωτήρα της ταξικής κοινωνίας ακόμα και στις μορφές του που θεωρούνται «προοδευτικές» (αν όχι και βήματα προς τον σοσιαλισμό!), όπως το κράτος της περιόδου του New Deal, ή το κράτος πρόνοιας εν γένει. Ο Μαρξ όμως επέκρινε αυστηρότατα το φλερτ του Προυντόν με τον Βοναπάρτη και του Λασσάλ με τον Μπίσμαρκ, δηλαδή όταν φλέρταραν με την ιδέα ενός «προοδευτικού» αστικού κράτους που μπορούν να εργαλειοποιήσουν υπέρ της εργατικής τάξης.

Άρα, το κράτος μπορεί να ξεπεραστεί όχι στιγμιαία, όταν θα απαλλοτριωθούν οι κυρίαρχες τάξεις, αλλά όταν επιπλέον η κοινωνία θα μάθει να φροντίζει με έναν ριζικά διαφορετικό τρόπο τις δημόσιες υποθέσεις• χωρίς τους διαχωρισμένους θεσμούς που παρουσιάζονται ως εργαλεία εξυπηρέτησης συμφερόντων τρίτων, ενώ υπηρετούν πλέον ίδια συμφέροντα. Ο Ένγκελς σημειώνει χαρακτηριστικά: «Η κοινωνία παράγει ορισμένες κοινές λειτουργίες αναγκαίες γι' αυτήν. Τα άτομα που επιλέγονται για τις λειτουργίες αυτές αποτελούν ένα νέο σκέλος του καταμερισμού εργασίας εντός της κοινωνίας. Αυτό τους προσδίδει ειδικά συμφέροντα, διακριτά πλέον από τα συμφέροντα εκείνων που τους έδωσαν το αξίωμά τους. Ανεξαρτητοποιούνται απ' αυτούς, κι έτσι αποκτά υπόσταση το κράτος».[29]

Ο Βοναπαρτισμός, γίνεται σκοπός του εαυτού του, σύστοιχος με την τυφλή δυναμική του κεφαλαίου. Σε συγκεκριμένες περιόδους, διευκρινίζει ο Μαρξ, τα όργανα του κράτους, όπως ο στρατός, δεν υπάρχουν «για να διατηρείται η κυριαρχία ενός μέρους του λαού πάνω σε ένα άλλο μέρος του λαού. Ο στρατός έχει ως στόχο τη διατήρηση της δικής του κυριαρχίας, η οποία προσωποποιείται από τη δική του δυναστεία, επί του γαλλικού λαού εν γένει. Εκπροσωπεί το κράτος στον ανταγωνισμό του με την κοινωνία».[30] Για τον Μαρξ εξάλλου, το κράτος και η γραφειοκρατία του ταυτίζονται: «Η υπόσταση της κυρίαρχης εξουσίας είναι, πράγματι, ακριβώς οι αξιωματούχοι της, ο στρατός, η διοίκηση, οι δικαστές. Εκτός από αυτό το σώμα της, είναι μια σκιά, ένα αποκύημα της φαντασίας, ένα απλό όνομα».[31] Η ίδια η κοινωνία βρίσκεται εγκλωβισμένη σε μία σχέση ανταγωνισμού με το κράτος, αλλά ταυτόχρονα και εξάρτησης απ' αυτό.

Συνεπώς το κράτος δεν μπορεί παρά να αποτελεί πολιτική έκφραση των αντιφάσεων που σπαράσσουν την ίδια την κοινωνία στη συγκεκριμένη φάση ανάπτυξής της, άρα είναι μάλλον παθολογικό σύμπτωμα που προκύπτει «από τα κάτω», παρά προϊόν μιας συνωμοσίας «από τα πάνω». Το κράτος δεν αστυνομεύει μόνο τον εργάτη για χάρη του καπιταλιστή, αλλά και τον εργάτη και τον άνεργο για χάρη του ίδιου του εργάτη. Το κεφάλαιο φυσικοποιεί την παραμόνιμη ύπαρξη ενός πλεονάζοντος άνεργου πληθυσμού ο οποίος πρέπει να επιτηρηθεί έναντι του εργαζόμενου πληθυσμού, όχι μόνο έναντι των καπιταλιστών. Παράγει και την ανισότητα του λεγόμενου «αστικού δικαίου», δηλαδή την ανισότητα και αδικία της «ίσης αμοιβής για ίση εργασία» μεταξύ εργαζομένων που έχουν πολύ διαφορετικές και «άνισες» ανάγκες, και οι οποίοι έτσι στρέφονται συχνά ο ένας εναντίον του άλλου. Παράγει τέλος και τον καταναγκασμό παραγωγής αξίας, που οδηγεί όχι μόνο καπιταλιστικές επιχειρήσεις, αλλά ακόμα και κολεκτίβες στην ανάγκη αύξησης της παραγωγικότητάς τους για την εξασφάλιση της επιβίωσής τους καθώς ανταγωνίζονται, όχι μόνο με άλλες καπιταλιστικές επιχειρήσεις, αλλά και με άλλες κολεκτίβες, ανταγωνισμός ο οποίος προσκαλεί αυθόρμητα την κρατική επιδιαιτησία.

Το πολιτικό συμπέρασμα είναι το εξής: το κράτος δεν είναι απλώς ένα εργαλείο στα χέρια των καπιταλιστών, αλλά σαρξ εκ της σαρκός της ταξικής κοινωνίας στην ολότητά της, άρα δεν μπορεί και να εργαλειοποιηθεί ως έτοιμη μηχανή από την εργατική τάξη κατά την πολιτική της πάλη για την αναίρεση του κεφαλαίου ως αυτοαντιφατικής ολότητας. Αντιθέτως, με τις δικές της αυτοτελείς οργανώσεις, η εργατική τάξη πολιτικοποιεί το πρόβλημα του κράτους καθώς αναλαμβάνει την ευθύνη για το κεφάλαιο ως αυτοαντίφαση των ίδιων των κοινωνικών σχέσεων, στο μέτρο που εμπλέκεται στην ιστορική δημιουργία δικών της θεσμών, όπως η Κομμούνα και τα σοβιέτ. Οι θεσμοί αυτοί διέπονται από την αρχή της αιρετότητας και ανακλητότητας όλων των λειτουργών που

αναλαμβάνουν να φέρουν σε πέρας δημόσια καθήκοντα, χωρίς διαχωρισμούς εξουσιών και χωρίς αυτονομημένους γραφειοκρατικούς, δικαστικούς ή ένοπλους μηχανισμούς και σχηματισμούς. Εφόσον τσακιστεί η παλιά κρατική μηχανή, οι νέοι αυτοί θεσμοί επιτρέπουν για πρώτη φορά στην ιστορία τη σοβαρή πολιτική ενασχόληση με το πρόβλημα του κράτους, θέτοντας στην ατζέντα τη δυνατότητα της ιστορικής του υπέρβασης. Η επανάσταση ξεμπερδεύει με το αστικό κράτος, αλλά όχι με το πρόβλημα του κράτους εν γένει: αφαιρεί όμως όλα τα εμπόδια που αποτρέπουν την οριστική χειραφετητική του διευθέτηση και υπέρβαση.[32]

Σε κάθε περίπτωση, στόχος του άρθρου είναι η πρόκληση ενδελεχέστερου αναστοχασμού και όχι η οριστική επίλυση όλων των προβλημάτων σχετικά με τη μαρξιστική σύλληψη του κράτους. Ήδη για τον μαρξισμό, μια τέτοια σύλληψη του κράτους δεν μπορεί παρά να είναι ελλιπής και προβληματική χωρίς την ενάργεια της ζωντανής επαναστατικής προσπάθειας ανατροπής του. Παρ’ όλα αυτά, οι παρανοήσεις και μονομέρειες που επισημάνθηκαν εδώ παραμένουν διαχρονικά ιδιαίτερα ανθεκτικές, και λείπει μια επαρκώς κριτική συζήτησή τους, για την οποία μακάρι το άρθρο να λειτουργήσει ως έναυσμα. Αναπαράγονται μάλιστα τόσο από μαρξιστές όσο και από αντιμαρξιστές. Απαιτείται προσοχή: μπορεί να προσβλέπει κανείς στην κριτική και το ξεπέρασμα του ίδιου του κράτους ή, λιγότερο φιλόδοξα, στην κριτική και το ξεπέρασμα της μαρξιστικής θεώρησης του κράτους. Αλλά αν δεν ληφθεί υπόψη το πρόβλημα σε όλο το βάθος του, μπορεί το ξεπέρασμα αυτό να καταντά εξίσου αποτελεσματικό με το ξεπέρασμα του ύπνου που επιτυγχάνουν τα βήματα του υπνοβάτη.

Θοδωρής Βελισσαρής

Ο Θοδωρής Βελισσάρης έχει σπουδάσει οικονομικά και φιλοσοφία, και είναι μέλος της Platypus Affiliated Society.

Στον παρακάτω σύνδεσμο μπορείτε να βρείτε μια ξαναδουλεμένη, εκτενέστερη εκδοχή του άρθρου στα αγγλικά: https://1917.com.cy/2022/09/25/the-state-and-the-ruling-class/

Οι απόψεις που διατυπώνονται είναι προσωπικές των αρθρογράφων. Το κείμενο επιμελήθηκε ο Αντώνης Γαζάκης.

[1] Προμηθέας εναντίον Λεβιάθαν: Θεωρίες για το κράτος. Από τον φιλελευθερισμό στον αναρχισμό, εκδ. Πανοπτικόν, 2021.

[2] Προμηθέας εναντίον Λεβιάθαν, σ.11.

[3] Γ.Ι. Μανιάτης, Γ. Σαγκριώτης, Α.Α.Χρύσης (επ.), Herbert Marcuse: Κριτική, Ουτοπία, Απελευθέρωση, εκδ. Στάχυ, 1999, σ.183.

[4] Β.Ι. Λένιν, Κράτος και επανάσταση, εκδ. Σύγχρονη Εποχή, 2010, σελ.48.

[5] Ό.π. σ. 49.

[6] Προμηθέας εναντίον Λεβιάθαν, σ.103.

[7] Ό.π. σσ. 102-3.

[8] https://www.marxists.org/ellinika/archive/marx/works/1848/com-man/bourprol.htm

[9] https://www.marxists.org/ellinika/archive/marx/works/1848/com-man/prolcomm.htm

[10] https://www.marxists.org/ellinika/archive/marx/works/1848/com-man/gpref1872.htm

[11] Για μια παλαιότερη απόπειρα πραγμάτευσης του βοναπαρτισμού εκ μέρους μου βλ. Θοδωρής Βελισσάρης, «Ο βοναπαρτισμός ως κρατική μορφή στο Μαρξ», Διατίθεται εδώ: https://platypus1917.org/2017/11/06/%CE%BF-%CE%B2%CE%BF%CE%BD%CE%B1%CF%80%CE%B1%CF%81%CF%84%CE%B9%CF%83%CE%BC%CF%8C%CF%82-%CF%89%CF%82-%CE%BA%CF%81%CE%B1%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AE-%CE%BC%CE%BF%CF%81%CF%86%CE%AE-%CF%83%CF%84%CE%BF-%CE%BC/

[12] Καρλ Μαρξ, Ο εμφύλιος πόλεμος στη Γαλλία, εκδ. Σύγχρονη Εποχή, Μάης 2010, σ. 68.

[13] Καρλ Μαρξ, Η 18η Μπρυμαίρ του Λουδοβίκου Βοναπάρτη, εκδ. Θεμέλιο, 1986, σ.152.

[14] Φρίντριχ Ένγκελς, Η καταγωγή της οικογένειας, της ατομικής ιδιοκτησίας και του κράτους, εκδ. Σύγχρονη Εποχή, 1997, σ.212.

[15] Λένιν, Κράτος και επανάσταση, σ.19.

[16] Hal Draper, Karl Marx's theory of revolution: State and Bureaucracy, Vol. 1, Monthly Review Press, 1977, σ. 438 και σ. 335 αντίστοιχα. Πολλές ιδέες του άρθρου αυτού οφείλονται στο ανυπέρβλητο έργο του Draper. Αποτελεί τεράστιο κενό της σχετικής βιβλιογραφίας το γεγονός ότι ο τόμος του για το κράτος δεν έχει μεταφραστεί ακόμα στα ελληνικά.

[17] Παρατίθεται στο Draper, ό.π., σ. 398.

[18] Παρατίθεται στο Draper, ό.π., σ. 404.

[19] Μαρξ, 18η Μπρυμαίρ, σ.154.

[20] Ό.π., σ. 169.

[21] Ό.π. σ. 29.

[22] Καρλ Μαρξ, Οι ταξικοί αγώνες στη Γαλλία από το 1848 ως το 1850, εκδ. Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 2000, σ. 67.

[23] The Role of Force in History, 1887, Διαθέσιμο εδώ: https://marxists.architexturez.net/archive/marx/works/1887/role-force/ch03.htm

[24] Όπως σημείωνε ο Μαξ Χορκχάιμερ στο «Λυκόφως», «Το λάθος δεν συνίσταται σε καμία περίπτωση στο γεγονός ότι οι άνθρωποι δεν γνωρίζουν το υποκείμενο, αλλά στο γεγονός ότι αυτό δεν υπάρχει». Διαθέσιμο εδώ: https://platypus1917.org/2017/11/07/%CE%BB%CF%85%CE%BA%CF%8C%CF%86%CF%89%CF%82-%CE%B1%CF%80%CE%BF%CF%83%CF%80%CE%AC%CF%83%CE%BC%CE%B1%CF%84%CE%B1-%CE%BC%CE%B1%CE%BE-%CF%87%CE%BF%CF%81%CE%BA%CF%87%CE%AC%CE%B9%CE%BC%CE%B5%CF%81/

[25] Διατίθεται εδώ: https://www.marxists.org/archive/marx/works/1845/holy-family/ch04.htm (χρησιμοποιήσαμε τη μετάφραση του Θανάση Γκιούρα).

[26] Ας μου επιτραπεί εδώ μία μικρή παρέκβαση, ώστε να συζητήσω τη συχνή αντίρρηση που μπορεί να συνοψιστεί ως εξής: δεν έχει σημασία τι έλεγαν οι Μαρξ και Λένιν για το κράτος, σημασία έχει η

αποτυχημένη ιστορική έκβαση της προσπάθειας εφαρμογής της θεωρίας τους στην πράξη. Καταρχάς, δεν νομίζω ότι οι Μαρξ και Λένιν θα ενοχλούνταν ιδιαίτερα αν άκουγαν πως αυτό που έγινε στη Σοβιετική Ένωση από το 1919 κι έπειτα, ειδικά μετά την αποτυχία των υπολοίπων ευρωπαϊκών επαναστάσεων που ξέσπασαν παραλλήλως και κυρίως της Γερμανικής, δεν συμβαδίζει με την αντίληψή τους για το κράτος. Κατά δεύτερον, ενώ δεν είναι αβάσιμη η σύνδεση μιας θεωρίας με την ιστορική της μοίρα, δεν μπορεί και να εξαντλεί η τελευταία τη συζήτηση γύρω απ' αυτή. Εξάλλου, ούτε ο Μαρξ ούτε ο Λένιν θα εγκωμίαζαν όσους αποπειρώνται να πραγματευτούν μαρξιστικά το πρόβλημα του κράτους με τη μέθοδο της αντιγραφής-επικόλλησης από το παρελθόν, και όχι μέσω της συναρτημένης με την ίδια την ιστορία προσπάθειας αυτοκριτικής. Κι επιπρόσθετα: όταν επιλέγουμε να εξαντλήσουμε τη συζήτηση για μια θεωρία συσχετίζοντάς τη με το όποιο ιστορικό παρελθόν, το κάνουμε με συνέπεια ή επιλεκτικά; Γιατί και η αναρχική θεωρία του κράτους δεν εμπόδισε κορυφαίους αναρχικούς ηγέτες στο παρελθόν να παραλύσουν την κρίσιμη στιγμή που τέθηκε ενώπιόν τους το πρόβλημα της κατάληψης της πολιτικής εξουσίας από την εργατική τάξη, με τρομακτικές συνέπειες, και να καταλάβουν μάλιστα στη συνέχεια υπουργικούς θώκους σε αστική κυβέρνηση (η οποία κατέστειλε και εξεγέρσεις). Η απόλυτη πολιτική ασημαντότητα διαφόρων αντιμαρξιστικών θεωριών για το κράτος που αναδύθηκαν μετά τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο, θα μπορούσε ως ιστορική μοίρα να λειτουργούσε καταδικαστικά εναντίον τους, αν επιλέγαμε να πάρουμε αυτή τη σκοπιά απολύτως σοβαρά. Αλλά δεν έχει νόημα να προσπαθεί να ξεμπερδέψει κανείς με τις θεωρητικές προσεγγίσεις που αντιπαθεί, απλώς παραπέμποντάς τες στο δικαστήριο της ιστορίας.

[27] Για μια πολύ καλή εισαγωγή στους ιστορικούς λόγους αυτής της ανάδυσης, βλ. Ένγκελς, Η καταγωγή της οικογένειας, της ατομικής ιδιοκτησίας και του κράτους.

[28] https://www.marxists.org/archive/marx/works/1844/08/07.htm Vorwarts!, No.63, August 7 1844.

[29] Engels to Conrad Schmidt, London, October 27, 1890, διαθέσιμο εδώ: https://www.marxists.org/archive/marx/works/1890/letters/90_10_27.htm

[30] Karl Marx, The Rule of the Pretorians, New York Daily Tribune, No. 5270, March 12, 1858, διαθέσιμο εδώ: http://marxengels.public-archive.net/en/ME1047en.html

[31] Παρατίθεται στο Draper, ό.π. σ.485.

[32] Συμπληρωματικά, βλ. Θοδωρής Βελισσάρης, «Η επανάσταση ως σύμπτωμα του κεφαλαίου» (Ουτοπία, τ. 113) – Διατίθεται εδώ: https://platypus1917.org/2014/12/08/%CE%B4%CE%B9%CE%BA%CF%84%CE%B1%CF%84%CE%BF%CF%81%CE%AF%CE%B1-%CF%84%CE%BF%CF%85-%CF%80%CF%81%CE%BF%CE%BB%CE%B5%CF%84%CE%B1%CF%81%CE%B9%CE%AC%CF%84%CE%BF%CF%85-%CE%BA%CE%B1%CE%B9-%CE%B5%CF%81%CE%B3/ ,«Δημοκρατία και ελευθερία: συνεχίζοντας τη συζήτηση» – Διατίθεται εδώ: https://platypus1917.org/2017/12/05/%CE%B4%CE%B7%CE%BC%CE%BF%CE%BA%CF%81%CE%B1%CF%84%CE%AF%CE%B1-%CE%BA%CE%B1%CE%B9-%CE%B5%CE%BB%CE%B5%CF%85%CE%B8%CE%B5%CF%81%CE%AF%CE%B1-%CF%83%CF%85%CE%BD%CE%B5%CF%87%CE%AF%CE%B6%CE%BF%CE%BD%CF%84/, «Δημοκρατία και κινήματα στην ιστορία» – Διατίθεται εδώ: https://platypus1917.org/2017/11/06/%CE%B4%CE%B7%CE%BC%CE%BF%CE%BA%CF%81%CE%B1%CF%84%CE%AF%CE%B1-%CE%BA%CE%B1%CE%B9-%CE%BA%CE%B9%CE%BD%CE%AE%CE%BC%CE%B1%CF%84%CE%B1-%CF%83%CF%84%CE%B7%CE%BD-%CE%B9%CF%83%CF%84%CE%BF%CF%81%CE%AF%CE%B1-2/ , καθώς και την ομιλία μου σχετικά με τη σχέση μαρξισμου και αναρχισμού – Διατίθεται εδώ: https://platypus1917.org/2014/06/06/%CE%BC%CE%B1%CF%81%CE%BE%CE%B9%CF%83%CE%BC%

CF%8C%CF%82-%CE%B1%CE%BD%CE%B1%CF%81%CF%87%CE%B9%CF%83%CE%BC%CF%8C%CF%82-%CE%B1%CE%B8%CE%AE%CE%BD%CE%B1/

Χρειάζεται Αγγλική Μετάφραση, Χρειάζεται Τούρκικη Μετάφραση, Ηλεκτρονικά Άρθρα, Δεκαετία 2020-2029, 2022, 1917 (Ομάδα), Απροσδιόριστη Τοποθεσία

From:
https://www.movementsarchive.org/ - **Κυπριακό Κινηματικό Αρχείο**
Cyprus Movements Archive
Kıbrıs Sosyal Hareket Arşivi

Permanent link:
https://www.movementsarchive.org/doku.php?id=el:digital:1917:marxist_state

Last update: **2025/07/15 13:46**